

שובו של הדב הרוסי למזרח התיכון בראי ההיסטוריה והביטחון לאומי של רוסיה, ד"ר ענת שטרן

מבוא

מלחמת האזרחים בסוריה תופסת את תשומת הלב העולמית והאזורית מזה עשר שנים. ההפגנות שהחלו בעיר דרעא והתפשטו לערי סוריה במרס 2011 נראו בתחילה כחלק מגל המחאות ששטף את העולם הערבי לפני עשור וזכה לכינוי 'האביב הערבי'. בסוריה, פרץ גל ההפגנות כנגד השלטון בשל התסכול העממי מהמדיניות הכלכלית שעיקרה צמצום הסובסידיות ממשלתיות לצד שיעור אבטלה גבוה והשלכותיה של שנת בצורת שפגעה במגזר החקלאי.¹ המחאה לבשה בראשיתה אופי מקומי אולם תגובתו הקשה של הנשיא הסורי בשאר אסד הפכו אותה להתקוממות עממית רחבת היקף שהסלימה לכדי מלחמת אזרחים עזה בעלת צביון עדתי ודתי שמשכה אליה מתנדבים קיצוניים מרחבי העולם הערבי אשר ביקשו להגשים בה את חזונם הדתי.² ב-28 בספטמבר, 2015, במקביל לפריסת כוחות רוסיים במדינה המזרחיתכונת הציע נשיא רוסיה ולדימיר פוטין, בנאומו הראשון באו"ם מזה עשור, להקים קואליציה בין לאומית שתתקוף את כוחות דאעש הפועלים בסוריה.³ ההתערבות הרוסית המפתיעה, אשר הוצגה כמענה לבקשתו של נשיא סוריה לסייע לו בלחימה בטרור המשתולל בארצו, הייתה לנקודת מפנה שלימים תקבע את גורלה של מלחמת האזרחים ותשפיע על המזרח התיכון כולו. כמעט עשור מאוחר יותר הביאה מלחמת האזרחים שעדיין נמשכת לחורבנה של סוריה, גבתה את חייהם של כחצי מיליון אזרחים שני מיליון פצועים ואחד-עשר מיליון פליטים שנפוצו לכל עבר. נוכחותה של רוסיה בסוריה איננה מוטלת בספק והיא הפכה להיות שחקן משמעותי בזירה ובפועל ל"שכנה" צבאית של ישראל.

הנוכחות הרוסית במזרח התיכון אינה דבר חדש. במאמר מבוא זה יוצגו בקצרה מארג האינטרסים הרוסי והרקע ההיסטורי של המעורבות הרוסית במזרח התיכון. בהמשך יוצג השינוי העמוק בתפיסת הביטחון הלאומי הרוסית שחל בימי

¹ איל זיסר, "שורשיה של המלחמה בסוריה", **מערכות**, אוקטובר 2020, עמ' 8-9.

² ארגון ג'בהת אל-נצרה קרא לכוון בסוריה אמירות מוסלמית וארגון דאעש ראה בה את המקום בו יחל שלטונה של החליפות האסלאמית. איל זיסר, **סוריה במלחמה: עלייתה ונפילתה של המהפכה בסוריה**, (ת"א: מערכות, 2020) עמ' 1-30.

³ Anna Borshchevskaya, "Russia in The Middel East" Motives, Consequences, Prospects", **The Washington Institute Policy Focus** 142, February 2016, pp. v-viii. עמוס ידלן, "רוסיה בסוריה והמשמעות ל"ישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 2, יולי 2016. לנוסח המלא של הנאום ראו:

<https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/09/28/read-putins-u-n-general-assembly-speech>

מיכאיל גורבצ'וב והשפעתו על מדיניות החוץ הרוסית והתפיסה הדוקטרינרית של רוסיה באשר למימוש האינטרסים שלה. העיון באלה מעלה כי מעורבותה של רוסיה בסוריה מממשת את האינטרסים ארוכי הטווח שלה ואת יעדי הביטחון הלאומי הרחבים שלה הכוללים היבטים צבאיים, מדיניים וכלכליים בעוד היא מבקשת לחזק את מעמדה כמעצמה גלובלית בעולם רב־קוטבי.

מלחמת האזרחים בסוריה - רקע

על אף שמלחמת האזרחים בסוריה טרם הוכרעה באופן סופי, ניתן לחלקה לשלוש תקופות עיקריות: בתקופה הראשונה שנמשכה שנתיים (ממרס 2011 ועד קיץ 2013), המאבק נשא אופי מקומי ועממי עת הצבא הסורי ניסה להשתלט בחזרה על הערים המתקוממות באמצעות שימוש באלימות קשה נגדו.⁴ התקופה השנייה, שנמשכה בין השנים 2013-2018, התאפיינה בהגעתם של שחקנים חיצוניים לסוריה. ראשית הופיעו קבוצות אסלאמיות קיצוניות ובראשן דאעש וג'בהת אל־נצרה שניצלו את הוואקום שנותר באזורים הכפריים באזורי הפריפריה של המדינה הסורית והשתלטו עליהם. קבוצות אלו נחלו הצלחות עד כדי כך שבאביב 2015 הגיעו לכדי פעולות שבהן ניסו לכבוש את המרחב הכפרי של דמשק עיר הבירה. מצוקת השלטון הסורי הובילה להגעתם של כוחות בין־לאומיים נוספים. ב־2013 החלה איראן לשלוח סיוע בדמות לוחמי חזבאללה וכוחות משמרות המהפכה; ארצות־הברית תמכה בצבא סוריה החופשית (FSA) והובילה את הסכם הפירוק מהנשק הכימי; ואילו רוסיה הביעה את תמיכתה בנושא אסד כבר ב־2012 באמצעות גיבוי בהחלטות מועצת הביטחון של האו"ם ובמשלוחי נשק ויועצים, ובספטמבר 2015 שלחה כוח התערבות שפעולתו הטתה את הכף לטובת השלטון.

בחלקה השלישי של המלחמה, החל ב־2018 ועד ימינו הממשל מתרכז בניסיון לשקם את המדינה לצד ניהול לחימה למול כוסי התנגדות של דאעש במזרח המדינה ושל המורדים בא־דליב. על־פי דיווחו של השליח המיוחד של האו"ם לסוריה ג'יר פדרסן (Geir Pedersen), לאחר עשור של מוות, עינויים, טרור, הרס, כיבוש ופגיעות שונות מסתמן קיפאון מדיני בקרב הצדדים המעורבים בסכסוך שלא מצליחים להגיע לכדי יישובו. בנוסף, טען לאחרונה השליח המיוחד, כי ב־2021 עומד להכות בסוריה גל

⁴ הניסיון לבצע מבצעי טיהור והחזקה בערים הגדולות שיחזיר את השליטה בהן לשלטון כשל בין היתר בשל גל עריקות מן הצבא שפגע ביכולתו המבצעית הצבא הסורי קטן מ-300-250 אלף לוחמים להיקף של 125 אלף לוחמים ועל כן נאלץ להישען על כוחות מיליציה חמושים, שהגיעו לעיתים ליחס של 1:1 (לוחם מיליציה על כל חייל סורי) אייל ברלוביץ, "הלקחים הרוסיים מהלחימה בסוריה", מערכות, אוקטובר 2020, עמ' 53.

צונאמי נוסף של אסון הומניטרי. מחלת הקורונה מתפרצת מחדש ותמונת המצב היא של חוסר יציבות מתמשכת הבאה לידי ביטוי במשבר כלכלי, מחסור בדלק ובחוסר ביטחון תזונתי. כ-80% מאוכלוסיית סוריה חיה בעוני ועסוקה במאבק הישרדותי מפני סכנות שונות לחייה.⁵

שיקולים גאואסטרטגיים במדיניות החוץ הרוסית

את מדיניות החוץ שהובילה למעורבותה של רוסיה בסוריה יש לראות על רקע השיקולים הגאואסטרטגיים שלה כפי שהתעצבו עוד בתקופה הצארית ומאז המהפכה הבולשביקית של 1917. הפרספקטיבה ההיסטורית המובאת כאן בראשית הדברים אינה מקרית ונובעת מן ההקשר הייחודי של התרבות האסטרטגית הרוסית המתאפיינת בחשיבה הוליסטית-דיאלקטית וארוכת-טווח.⁶ בתרבות אסטרטגית שכזאת, ההיסטוריה איננה "הדברים אשר התרחשו בעבר" אלא מהווה חלק מרצף התהוות המעניקות מבט רב-ממדי על ההווה בו העבר ממשיך להיות נוכח. כך למשל, אחד מן הלקחים המרכזיים שרוסיה מפעילה ביחסי החוץ שלה נוצר בשלב מוקדם בהתהוותה כאומה. הכיבוש הטטארי של הטריטוריה הרוסית בידי ג'ינגיס חאן במאה ה-13 הוביל להתעצבותה של תרבות פוליטית ייחודית השונה מזו שהתעצבה באירופה במהלך העת החדשה האוחזת בעמדות תקיפות באשר לחיוניות החזקת כוח צבאי קבוע הממלא תפקיד מרכזי כהגנה מפני אויבים מבחוץ ובהחזקת השליטה באוכלוסייה גדולה באמצעות נידודו למקומות שבהם נדרש שימוש בכוח הזרוע.⁷

המדיניות הגאואסטרטגית של רוסיה הושפעה רבות מן הממד הטריטוריאלי שלה. שמירה על שלמותה של הטריטוריה הוא אחד מעקרונות היסוד האוניברסליים של ביטחון לאומי לצד שימור עצמאותה, ריבונותה ומוסדותיה של המדינה.⁸ הממד הגיאוגרפי בא לידי ביטוי גם בהגדרה מקובלת של ביטחון לאומי כ"כוללתה של אומה

⁵ "Without 'Constructive International Diplomacy' Syria's Peace Process Will Not Move Forward", UN News, 9/2/2021 <https://news.un.org/en/story/2021/02/1084272>

"Decade of Conflict triggering 'Slow Tsunami' Across Syria, Security Council Hears", UN News 20/1/2021 <https://news.un.org/en/story/2021/01/1082592>

⁶ לרוסים תפיסת זמן הנעה בין העבר מצד אחד והעתיד המרוחק מן הצד השני כחלק מן התרבות האסטרטגית שלהם. להעמקה על התרבות האסטרטגית הרוסית ראו: דימה אדמסקי, **תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית**, עמ' 35-36; 64-66; עמ' 76-77.

⁷ התרבות הפוליטית רוסית מעדיפה חשאיות על פני פומביות, זהירות מפני אמירת אמת ומסורת פוליטית של קבלת סמכותם של המנהיגים מתוך הבנת חוסר היכולת להשפיע על הדרג המדיני. עודד ערן, **מדיניות החוץ של ברית המועצות**, (ת"א: האוניברסיטה הפתוחה, 1991) כרך א' עמ' 20-22.

⁸ ישראל טל, **ביטחון לאומי: מעטים מול רבים**, (ת"א: דביר, 1996) עמ' 15; יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, (ת"א: משרד הביטחון, 2007), עמ' 529-531.

להגן על ערכיה הפנימיים מפני איומים חיצוניים".⁹ השמירה על הטריטוריה הרוסית כחלק אינטגרלי מן הביטחון הלאומי אינה שונה אם כן מאלו של מדינות אחרות, אך בשל ההיסטוריה הייחודית של רוסיה התפתחו בה עקרונות ייחודיים ליישומה. מבחינה גיאוגרפית רוסיה היא ארץ שטוחה ברובה ומשום כך מדיניות החוץ הרוסית כפי שהתפתחה כבר במהלך שלטונם של הצארים,¹⁰ וביתר שאת מאז המאה ה-19 התבססה על שני אדנים מרכזיים: הראשון, התפרסות וסיפוח של שטחים נוספים על-מנת ליצור אזורי חיץ שיגנו על רוסיה מפני יריבים חיצוניים. השני, יצירת הסדרים עם היריב החיצוני החזק ביותר כדי לייצב את הגבולות ולשמר את כוח ההשפעה כלפי פנים. ההתפשטות החוצה שירתה את תפיסת המגננה של רוסיה בכך שהובילה ליצירת גבולות על בסיס מכשולים טבעיים אך במקביל שירתה את השאיפות האימפריאליות שלה בכך שקידמה את עוצמתה והעניקה לה נכסים כלכליים. כך, ההתפשטות מזרחה שהחלה כבר במאה ה-17 אפשרה את הגעתה של רוסיה לשליטה על נמלי מים חמים שאפשרו גם את פיתוח המסחר והכלכלה הרוסיים. ההתפשטות דרומה לעבר אזור הקווקז וההשתלטות על אוקראינה וחצי האי קרים הגיעה לכדי ייצוב הגבול מול האימפריה העות'מאנית ופרס (איראן) על רכס הרי הקווקז שבין הים הכספי לים השחור במהלך המאה ה-19. עם זאת יש לציין שניסיונות ההתפשטות הרוסיים לעקוף את שליטתה של האימפריה העות'מאנית במיצרי הדרדנלים והניסיונות לייצר גישה לנמל מים חמים בים התיכון הובילה גם להיווצרותם של משקעים בין רוסיה, איראן וטורקיה הנוכחים עד היום ביחסים בין המדינות.

בניגוד לאופן בו פעלו המעצמות האירופיות שקנו להן אחיזה במקומות המרוחקים מהן גיאוגרפית, דוגמת יבשות אמריקה ואפריקה, ההתפשטות הרוסית נעשתה מתוך תפיסה של רציפות טריטוריאלית וזאת כנגזרת מן התפיסה הרוסית ששטחים שאין אפשרות לאבטחם מבחינה צבאית אינם בעלי משמעות מדינית.¹¹ תפיסה עקרונית זאת מסבירה גם את דפוס ההתפשטות הסובייטית במהלך מלחמת העולם השנייה ובראשית המלחמה הקרה. לאחר התפרקותה של ברית-המועצות ואיבוד הטריטוריות של הרפובליקות שהרכיבו אותה נאבקה רוסיה לשמר את

⁹ National security", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Macmillan, 1968, Vol 11.

¹⁰ השליט הראשון אשר כינה עצמו צאר היה איוואן הרביעי שעלה לשלטון ב-1547. רוסיה הצארית היה שמה של הישות הפוליטית ברוסיה עד להקמת האימפריה הרוסית ב-1721. מאחר ששליטי האימפריה הרוסית המשיכו לכוון עצמם צאר יש המתבלבלים לחשוב שרוסיה הצארית היה שמה של הישות הפוליטית ברוסיה עד למהפכה הבולשביקית של 1917.

¹¹ גם התפיסות הראשונות בנוגע לגרעין הרוסי נשענו בתחילה על ההנחה לפיה יש לפעול מתוך הטריטוריה הסובייטית ועל כן הוקם חיל טילים שעיקרו טילים בין יבשתיים בעלי יכולת גרעינית בהמשך פותחו יכולות גרעיניות הניתנות לשיגור מן האוויר ומן הים והתפתחה גם תפיסה פוסט קולוניאלית שאפשרה שליטה בשטחים ללא רציפות טריטוריאלית. ערך, *מדיניות החוץ של ברית-המועצות*, כרך א' עמ' 22-29.

השפעתה עליהן, בין אם באמצעות שליטה פיזית ואם באמצעות השפעה מדינית. את פעולותיה של רוסיה באי קרים, באוקראינה ובמדינות הקווקז יש לראות על רקע זה.

היבט משלים להתפשטות הגיאוגרפית הרוסית הרציפה הוא תפיסת אזורי החיץ - שטחים גיאוגרפיים שיעמדו בין הטריטוריה הרוסית ובין יריביה המרכזיים. משום כך תמכה רוסיה במהלך המאה ה-19 בהמשך קיומה של האימפריה העות'מאנית שהגנה עליה כביכול מפני הגעתן של המעצמות האירופיות החזקות בריטניה וצרפת אל גבולותיה הדרומיים. המשך האחיזה בתפיסה זו של הרחקת האויב הייתה בין הסיבות שהובילו את רוסיה של המאה ה-21 להתערב בסוריה כדי להגן על החגורה הדרומית לה של אזור הקווקז.

נוסף על השתלטות על אזורים גיאוגרפיים רציפים והגנה עליהם באמצעות אזורי החיץ, דגלה מדיניות החוץ של רוסיה ביצירת הסדרים עם יריבותיה על בסיס שוויון ועוצמה כחלק מתפיסתה העצמית כמעצמה. משום כך פעל סטאלין להסדרי שיתוף פעולה עם ארצות-הברית בתום מלחמת העולם השנייה ושאף להגיע לשוויון אסטרטגי בין-מעצמתי שהיה אמור לראיתו להוביל להסדר מסוג זה. בסוף שנות ה-60, עם הגידול במספר הטילים הבינ-יבשתיים שהחזיקה, חשה בריתהמועצות כי הגיעה למעמד של שוויון בין מעצמתי. פתיחת השיחות על הגבלת הנשק האסטרטגי (שיחות SALT) היו למעשה תחילת תקופת הדטנט עם ארצות-הברית שהתכתבו כאמור עם המוליך האסטרטגי שלפיו הסדר עם היריב החזק ביותר יוביל לייצוב הגבולות.¹²

נפילת בריתהמועצות שהובילה לאובדן שטחי הרפובליקות שנצברו כנכסים אסטרטגיים במשך מאות שנים חייבו את רוסיה לעצב הסדרי ביטחון חדשים. עלייתם של האתגרים הפנימיים במקביל לבעיה אסטרטגית זו הובילו את הנשיא בוריס ילצין לצמצם את מדיניות החוץ הרוסית בשנות ה-90 רק למקומות שנתפסו כחשובים ביותר. משום כך, תקופת כהונתו של ילצין התאפיינה בפעילות מדינית מול ארצות-הברית ואירופה לצד התמודדות עם האתגר הקשה שהעמידו המלחמות הצ'צ'ניות לשלמותה הטריטוריאלית של רוסיה והאתגרים הכלכליים העצומים שהותירה מעצמת העל שהתמוטטה. במזרח התיכון, המעצמה שהכתירה מנהיגים ותמכה בהם במלוא כוחה, כמעט ונעלמה ופעילות החוץ הרוסית התמקדה רק באיראן ובטורקיה הסמוכות לגבולותיה.

¹² ערך, שם, עמ' 30-32.

כאשר עלה פוטין לשלטון בשנת 2000 הוא מצא מדינה במצב כלכלי קשה שנאלצה להתפכח מאשליותיה על הדמוקרטיה החדשה. הנשיא החדש ביקש להבטיח יציבות שלטונית ושיקום מעמדה הבינלאומי של רוסיה כמעצמה גלובלית. גישה זו באה לידי ביטוי בתפיסת הביטחון הלאומי שפוטין העביר שקראה ליצירתו של עולם רב-קוטבי או רב-מעצמתי (multipolar world). במזרח התיכון אימץ פוטין את דוקטרינת פרימקוב הקרויה על שמו של ראש ממשלת רוסיה לשעבר. גישה אנטי-מערבית זו דגלה בהתפשטות ההשפעה של רוסיה על מדינות המזרח התיכון והרפובליקות של ברית-המועצות לשעבר. מדיניות החוץ של פוטין ביקשה לשקם ולחזק את עמדותיה של רוסיה במיוחד בתחום הכלכלי, כלומר במכירות נשק ואנרגיה (נפט וגז). לשם כך הורחבו יעדי מדיניות החוץ הרוסים במה שזכה לכינוי multi-vector policy. במסגרת גישה זאת פיתחה רוסיה את היחסים הבילטרליים עם איראן, טורקיה ישראל וערב הסעודית.¹³

כחלק משיקולי הגאואסטרטגיה, פיתחה מדיניות החוץ הרוסית תפיסה עצמית אידיאולוגית הרואה ברוסיה מעצמה בעלת שליחות דתית וחברתית. לפני המהפכה הבולשביקית ראה השלטון הצארי את עצמו כמי שמייצג את הנצרות האורתודוקסית (פירוש המילה ביוונית - הדרך הישרה, כלומר האורתודוקסיה היא הנצרות "האמיתית") וירש את הסמכות והשליחות של האימפריה הביזנטית. בשם תפיסה דתית זו השתלבו בה גם רכיבים פאן סלביים. רוסיה ראתה את עצמה בעלת אחריות להנחיל את הנצרות האמיתית באירופה מחד גיסא וכזאת שצריכה להילחם בכופרים המוסלמים המאיימים עליה מאידך גיסא.¹⁴ תחושת העליונות שהתפתחה בתקופה הצארית לבשה כסות שונה לאחר המהפכה הבולשביקית, אך מגמות היסוד של מדיניות החוץ הסובייטית נמשכו. מבחינה גיאוגרפית, ברית-המועצות המשיכה במגמת ההתפשטות לעבר נמלי המים החמים ואזורי החיץ בעוד היא מספחת אליה רפובליקות מזרח אירופיות שהפכו לחלק מברית-המועצות בהן ביקשה לערער את השלטון "הדקדנטי-בורגני" של המערב מטעמים של מהפיכה מעמדית.¹⁵ עם תום העידן הסובייטי העליונות התרבותית שבה וקיבלה את הגוון הדתי. המאבק הרוסי באסלאם הקיצוני נובע מעמדה מסורתית זו לצד הכרה בסכנה שהרדיקליזציה הדתית עלולה להביא עימה אל תוך רוסיה פנימה.¹⁶ החשש מכך שהמיעוט המוסלמי ברוסיה יסחף

¹³ Anna Borshchevskaya, "Russia in The Middle East: Motives, Consequences, Prospects", *The Washington Institute Policy Focus*, No. 142, February 2016, pp.1-2.

¹⁴ ערך, שם, כרך א', עמ' 39-33; אדמסקי, "ההתערבות הרוסית בסוריה- משמעויות אסטרטגיות ולקחים מערכתיים", *עשתונות*, מס' 13, נובמבר 2016, עמ' 12-17.

¹⁵ ערך שם, כרך א' עמ' 40-42.

¹⁶ צבי מגן, "רוסיה במזרח התיכון – מדיניות במבחן", *מזכר INSS* מס' 118, יוני 2012, עמ' 21-25; אדמסקי, שם.

לעבר המדינה האסלאמית ושהטרור ייבא מהמזרח התיכון לרוסיה גופא הוצג מספר פעמים עלידי הקרמלין כסיבה להתערבות בסוריה.¹⁷

ההגיונות האסטרטגיים לכניסתה של רוסיה למלחמת האזרחים בסוריה משקפים את אותן מגמות יסוד גאואסטרטגיות של המדיניות החוץ הרוסית שהחלו כבר במאה ה-17. התפשטות טריטוריאלית לעבר נמלי מים חמים ומכשולים טבעיים, הגנה על אזורי החיץ, ויצירת הסדרים עם היריב החזק הלא הוא ארצות-הברית. הנשיא פוטין גם מציג את עצמו כמי שמייצג את האחריות של רוסיה לפעול במקומות בהם ארצות-הברית הזניחה את האחריות שלה כמעצמה וזאת מתוך שאיפתו להחזיר לרוסיה את מעמדת כמעצמה גלובלית בעולם רב-מעצמתי. המזרח התיכון עבור רוסיה הוא מצבור של פוטנציאלים - לרווח כלכלי, הישגים פוליטיים, הזדמנויות להקטנת השפעתה של ארצות-הברית וקידום מעמדה של רוסיה כמעצמה גלובלית.

רוסיה במזרח התיכון - עבר והווה

נוכחותה של רוסיה במזרח התיכון אינה דבר חדש. במהלך המאה ה-19 רכשו הצארים נכסים בארץ הקודש ורוסיה פיתחה יחסים עם האימפריה העות'מאנית ואיראן. במהלך המחצית השנייה של המאה ה-20 וכחלק מן המלחמה הקרה עם ארצות-הברית יצרה ברית-המועצות מערך של בריתות עם מדינות המזרח התיכון על-מנת להגן על האינטרסים הגאואסטרטגיים שלה. באופן מסורתי, רוסיה איננה מתעניינת במזרח התיכון כשלעצמו אלא כאמצעי להשגת רווחים מול המערב וכדי לשפר את מצבה הפנימי.¹⁸ כך למשל, המהלך הראשון שעשתה ברית-המועצות במזרח התיכון לאחר מלחמת העולם השנייה היה תמיכתה בהקמת מדינת ישראל. על אף שבישראל נהוג לחשוב שהדבר נעשה מתוך סימפטיה לנטייה פוליטית-סוציאליסטית בארץ והכרה בסבלות העם היהודי בשואה, הסיבה העיקרית הייתה למעשה הניסיון של הקרמלין לערער את מעמדה של בריטניה באזור. לפי התפיסה הסובייטית שניסתה לעצב את המזרח התיכון כחלק מן המלחמה הקרה, הסתלקותם של הבריטים מארץ ישראל תוביל לשורת מהפיכות שחרור לאומי במדינות הערביות שיאפשרו לרוסיה השפעה על האזור ומימוש האינטרסים שלה.¹⁹

¹⁷ Borshchevskaya, *Ibid.* pp 13-14

¹⁸ Borshchevskaya, *Ibid.* pp 1-88.

¹⁹ ההכרה דה יורה במדינת ישראל, כינון היחסים הדיפלומטיים והתמיכה בדמות הנשק הציבי סייעו לישראל הצעירה בצעדיה הראשונים לאחר הקמתה. יחסי ישראל ברית-המועצות נותקו ב-1953 בשל חששו של סטאלין מההתלהבות שעוררה ישראל בקרב יהודי רוסיה שנצפתה בביקורה של גולדה מאיר בברית-המועצות. יחסו האנטישמי והפרנואידי של סטלין כלפי היהודים בא לידי

במהלך שנות ה-50 חיפשה ברית-המועצות הזדמנויות להטות לכיוונה את מדינות המזרח התיכון כדי לשרת את האינטרסים האסטרטגיים שלה ועשתה זאת באמצעות התערבות בשני הסכסוכים המרכזיים באותן שנים - הסכסוך הפנים-ערבי בין מדינות ערביות פרומערביות למדינות השמרניות והסכסוך הישראלי-ערבי. תמיכת ברית-המועצות בגמאל עבד אל-נאצר שאחז בעמדות אנטי-מערביות (או כפי שהם כינו זאת אנטי-אימפריאליסטיות) הייתה הדוגמה הטובה ביותר לאופי המערבות הסובייטית שהובילה למיצובה של ברית-המועצות באזור כמגינת מדינות ערב. בינואר 1955 נחתמה עסקת הנשק הצ'כית שבה התחייבה ברית-המועצות לספק למצרים אמל"ח והעניקה לה ערבות של 250 מיליון דולר בריבית נמוכה.²⁰ באפריל אותה שנה פרסמה ברית-המועצות גילוי דעת על המזרח התיכון השוכן "סמוך לגבולה הדרומי של ברית-המועצות" והכריזה על נכונותה לתמוך בכל מדינה שתנקוט קו עצמאי אנטי-מערבי.²¹ באמצעות סיועה למצרים הצליחה ברית-המועצות למצב את עצמה כמי שמסייעת למדינות הערביות במאבקן באימפריאליזם ובישראל והחלה לחדור את העולם הערבי על-מנת לממש את האינטרסים שלה. בעקבות מצרים חתמו גם סוריה, ששילמה עבור השירותים בחיטה, עיראק בה התבצעה הפיכה שלטונית ב-1958 ותימן. הסובייטים סיפקו אמל"ח, סיוע ויועצים והציגו עצמם כמשענת למדינות הערביות הנלחמות באימפריאליזם המערבי. במהלך משבר סואץ למשל, איימה ברית-המועצות כי תעשה שימוש בטילים אסטרטגיים, על אף שהיכולת המבצעית לפעול כן טרם הייתה בידה. ראש הממשלה הסובייטי ניקולאי בולגנין כתב איגרת לראש הממשלה הישראלי דוד בן-גוריון שבה איים במרומז להשתמש בנשק גרעיני אם לא תיפסק "התוקפנות" נגד שלמותה הטריטוריאלית של מצרים.²²

ביטוי במשפט הרופאים. העילה הרשמית לניתוק היחסים היה פיצוץ הצירות הסובייטית בתל אביב באותה שנה. ערן, שם, א עמ' 219; כרך ב' עמ' 16;

Galia Golan, *Soviet Policies in the Middle East: From World War II to Gorbachev*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990) pp. 29-43.

²⁰ ההסכם נחתם עוד לפני פעולת עזה שבוצעה בידי ישראל בפברואר 1955 ויש מי שמייחסים לה בטעות את הסיבה לפנייתו של נאצר לתמיכה סובייטית. ברית-המועצות העבירה 25 מטוסי מיג ליירוט מפציצי איליושין, שתי משחתות, טנקים ארטילריה ונשק קל לחי"ר, כמו כן הגיעו מדריכים סובייטים וצ'כוסלובקים למצרים לבצע הדרכות על האמל"ח. ערן, שם. כרך ב', עמ' 71.

²¹ ערן, שם. כרך ב' עמ' 67-72.

²² הנוסח המלא של אגרת בולגנין ראו

<https://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=4cb8883a-df97-49cf-a216-dbb53e44efde&lang=HEB>; ערן, שם. כרך ב' עמ' 77-73. מעניין לציין כי המערבות הסובייטית במשבר סואץ הובילה את ארצות-הברית לתקן את מדיניותה המתבדלת ולפרסום דוקטרינת אייזנהאואר מינואר 1957 שהציעה תמיכה כלכלית וצבאית למדינות שיבקשו הגנה מפני הקומוניזם הבין-לאומי והיו פרו מערביות (כלומר ללא התניה של הצטרפות לברית עם ארצות-הברית) ובכך הונחו האדנים הראשונים לסיוע האמריקני למדינות פרו מערביות שיתעצם מסוף שנות ה-60 של המאה ה-20.

מראשית שנות ה-60, כחלק מן המאבק האסטרטגי בארצות-הברית ובעקבות משבר הטילים בקובה, אימצה ברית-המועצות גישה הרואה בצי כלי מפתח במימוש מדיניות החוץ. לפי תפיסה זו, שמפקד הצי האדמירל גורשקוב היה אחד ממפתחיה, היכולת להעביר את הצי למקומות מרוחקים במהירות ולהפגין עוצמה באזורי חיכוך תחזק את כושר ההרתעה הסובייטי, תגביר את היציבות בעולם השלישי בנוסף על הענקת יכולת "המכה השנייה" במקרה של מתקפה גרעינית.²³ בשל כך, החלה ברית-המועצות להרחיב את זרוע הים שלה שיכלה לקיים יכולת גרעינית ותרה ביתר שאת אחרי נמלי מים חמים במזרח הים התיכון. בנוסף לתמיכתם המתמשכת בנאצר שעדין שלט במצרים, נטייתו השמאלית והפרו סובייטית של חאפז אל אסד שעלה לשלטון בסוריה נשאה חן בעיני הרוסים והתמיכה הסובייטית בסוריה בשנים אלו באה על רקע זה. בשלהי כהונתו של ניקיטה כרושצ'וב יצרה ברית-המועצות קשרי ידידות ואספקת נשק גם עם אלג'יר ואיראן.²⁴ מאמצע שנות השישים תחת הנהגתו של ליאוניד ברז'נייב החלה ברית-המועצות לתמוך במופגן במדינות הערביות בסכסוך הישראלי-ערבי על-מנת לשרת את מטרותיה שעיקרן היו קבלת גישה לנמלי מים חמים כדי להחזיק שייטות שיהוו משקל נגד לצי האמריקני באזור.

מלחמת ששת הימים הפתיעה את הסובייטים שלא היו מודעים למידת המתיחות בין ישראל לשכנותיה, בעוד נאצר ואסד שהתמלאו ביטחון בשל התמיכה הסובייטית בהם, אפשרו את ההסלמה במצב הבטחוני שהובילה בסופו של דבר לתבוסתם ב-1967. על אף ההפתעה, התבוסה הערבית הובילה להעמקת תלותן של המדינות הערביות בברית-המועצות ולחיזוק התמיכה הסובייטית בהן שהגיעה לכדי שיא במהלכי מלחמת ההתשה טרם מלחמת יום הכיפורים ב-1973. כך לדוגמה, בתמורה להשקעה הכלכלית והצבאית העניקה מצרים ב-1966 זכויות עגינה זמניות לסובייטים. לאחר התבוסה במלחמת ששת הימים בתמורה לשיקום צבא מצרים הוענקו לרוסים בסיסי צי קבועים באלכסנדריה ובפורט סעיד. באפריל 1968 נחתם הסכם שאפשר לברית-המועצות להקים בסיסים צבאיים שיאפשרו פריסה קבועה של יחידות ימיות ואוויריות במצרים. יחידות אלו שירתו בראש ובראשונה את האינטרסים הגלובליים הסובייטים. בסוף שנות השבעים נפרסו סוללות הגנה אווירית בסוריה מאותן מניעים ממש.²⁵

²³ דימה אדמסקי, **מבצע קווקז: ההתערבות הסובייטית וההפתעה הישראלית במלחמת ההתשה**, (ת"א: מערכות, 2006) עמ' 18.

²⁴ ערן, **שם**. כרך ב', עמ' 143-144.

²⁵ אדמסקי, **מבצע קווקז**, עמ' 21-24; ערן, **שם**. כרך ב', עמ' 162-167.

לאחר מלחמת ששת הימים שיקמה ברית-המועצות את צבא מצרים, סיפקה לו אמל"ח ושלחה מאות יועצים עד לרמת הגדוד כדי לשקם את הכשירות המבצעית ולהחזיר לצבא המצרי את רוח הלחימה.²⁶ כפי שהראה דימה אדמסקי במחקרו, בנוסף למומחים ויועצים נשלחו למצרים גם יחידות מבצעיות אורגניות בעיקר של הגנה אווירית. ההחלטה להפעיל את כוחות המשלוח הסובייטים לטובת מצרים נבעה ממצבו הקשה של הצבא המצרי בעקבות ההפגזות ופשיטת העומק שביצעה ישראל בסוף 1969 כחלק ממלחמת ההתשה. במסגרת "מבצע קווקז" הוקמו סוללות טק"א על-ידי הסובייטים ומטוסי חיל האוויר הרוסי ביצעו טיסות מבצעיות מעל התעלה ובשמי סיני. 20 אלף יועצים ואנשי צבא סובייטים פעלו במצרים והיקף השייטת הרוסית בים התיכון גדל אף הוא משמעותית.²⁷

היחסים של ברית-המועצות עם סאדאת, יורשו של נאצר, היו מורכבים יותר ואף הגיעו לכדי הכרזתו על גירוש היועצים ממצרים ביולי 1972. למרות זאת, במהלך מלחמת יום הכיפורים פעלה רכבת אווירית של ציוד ואמל"ח מברית-המועצות למצרים וסוריה. לאחר שישראל החלה להצליח מבחינה צבאית והוקם ראש גשר על הגדה המערבית של תעלת סואץ החלה ברית-המועצות לפעול לשם עצירת המלחמה הן בביקור של ראש הממשלה קוסיגין במצרים בו ניסה לשכנע את סאדאת להבין את חומרת מצבו והן במועצת הביטחון של האו"ם. על אף התמיכה הסובייטית, בסופו של דבר היחסים בין מצרים וברה"מ נותקו ב-1976 כתוצאה מהבנת עוצמתה של ארצות-הברית באזור.²⁸ לצד ההצלחות במזרח התיכון היו לקרמלין גם כישלונות כמו חוסר הצלחתם של להשפיע על איראן של אחרי המהפכה האסלאמית. ב-1979 הפלישה הסובייטית לאפגניסטאן שנעשתה לכאורה לשם סיוע למשטר הפרו-סובייטי לא צלחה, במהלך המלחמה ועד לנסיגתה המוחלטת באפריל 1989 השקיעה ברית-המועצות כחמישים מיליארד דולר, איבדה כ-15 אלף חיילים ואמל"ח רב.²⁹ המחיר הכלכלי הכבד שהשיתה המלחמה באפגניסטאן שנוסף על מחירו של המאבק האסטרטגי מול ארצות-הברית היה זה שהכריע בסופו של דבר את ברית-המועצות.

²⁶ אדמסקי, שם. עמ' 25-28.

²⁷ אדמסקי שם. עמ' 35-40.

²⁸ Golan, *Soviet Policies in the Middle East*, pp 93-97; אלחנן אורן, *תולדות מלחמת יום*

הכיפורים (ת"א: מחלקת היסטוריה, 2013) עמ' 584-585; ערן, שם. כרך ב', עמ' 222-223.

²⁹ ערן, שם. כרך ב', עמ' 244.

בין גורבצ'וב לגרסימוב: הגדרת הביטחון הלאומי והפעולה הרוסית במזרח התיכון

כאשר מונה מיכאיל גורבצ'וב לתפקיד מזכ"ל המפלגה הקומוניסטית ב־1985 כבר לא היה ניתן להתעלם מהמחיר הכלכלי שגבתה מדיניות החוץ הסובייטית. גורבצ'וב הבין את הקשר ההדוק שבין כלכלה לביטחון לאומי וטען שמצבה הכלכלי של ברית המועצות לצד התנוונותה של המפלגה הובילו לכך שבגדה בייעודה - לשרת את העם. על כן קבע, יש לבצע בנייה מחדש (פרסטרואיקה) על בסיס עקרונות של שקיפות ודיווח אמת (גלסנוסט). גישתו זו שינתה למעשה את עקרונות היסוד של התפיסה הקומוניסטית והובילה בסופו של דבר להתפרקותה של ברית המועצות.³⁰ כמי שנאלץ להתמודד עם הנטל הכלכלי שדרשה ההתעצמות האסטרטגית למול ארצות הברית, התווה גורבצ'וב שני שינויים מהפכניים בהגדרת הביטחון הלאומי של ברית המועצות: את הראשון הגדיר כ"אי מספיקות של עוצמה צבאית כדרך להשגת ביטחון לאומי" והשני, הכרה בקשר שבין ביטחון לאומי לביטחון הדדי.³¹ הגדרות אלו היו מנוגדות לחלוטין להגדרה הקלסית של ביטחון לאומי בברית המועצות. לא רק שיצאו נגד הבלעדיות של הרכיב הצבאי בהבטחת הביטחון הלאומי והציבו את העוצמה הכלכלית והמדינית כרכיבים הכרחיים להבטחתו אלא גם זנחו את המאבק בין מזרח למערב כמגדיר של הביטחון הלאומי של ברית המועצות. הנחת היסוד שעמדה בבסיס תפיסתו של גורבצ'וב הייתה שגורלם של בני האדם ומכאן גם של המעצמות נקבע על־פי מערכות היחסים ביניהם ולא על־פי הכרעה חד משמעית של צד אחד בידי האחר. משום כך, הביטחון הלאומי נקבע על־פי עיקרון התלות ההדדית והגורל המשותף של שתי המעצמות ולא מהמאבק ביניהן. מאחר שאי אפשר לנתק את הביטחון הלאומי של אחד הצדדים מזה של יריבו, יש לשאוף לביטחון הדדי של כל הצדדים בזירה הבין לאומית.

הרעיון שביטחונה של מעצמה תלוי בגורלה של יריבתה כבמעין תמונת ראי משלימה הייתה הפוכה לחלוטין לתפיסת ההכרעה, המהווה לעיתים קרובות את נקודת המוצא בחשיבה על יחסים בין מדינות המצויות במאבק זו עם זו, לפיה צד אחד מנצח והשני מפסיד. אולם, הקשר ההדדי אינו בלתי הגיוני כאשר חושבים על נקודת המוצא שבבסיס המלחמה הקרה - הבנת הסכנה לאנושות באם יתממש האיום האסטרטגי הנובע מכך ששני הצדדים אווזים בנשק גרעיני. החוקר רוברט לגוולד הציע בספרו **Return to Cold War** עיקרון חשוב נוסף במערכת היחסים

³⁰ ברוך גור גורביץ', **רוסיה וארצות הברית: מערכת של משברים ופיוסים**, (י-ם: כרמל, 2017) עמ' 24-26. ב־1990 הוענק לגורבצ'וב פרס נובל לשלום על תפקידו בסיום המלחמה הקרה.

³¹ Robert Legvold, "The Revolution in Soviet Foreign Policy", **Foreign Affairs**, 1989 No. 68: 1, p.84-88.

האסטרטגית הנדרשת בין ארצות-הברית ורוסיה הרלוונטית ליחסים בין מעצמות. בנוסף על הבנת חשיבות ההדדיות על כל צד לבחון ראשית את עצמו בטרם יפנה לבקר את מעשיו של הצד השני. הביקורת העצמית בנוסף על הניסיון לנתח את מעשיו של הצד שמנגד יכולה להוביל לתובנות שיסייעו במניעת הסלמה. לגוולד טוען בנוסף שעיון ביקורתי מתמיד זה לא התקיים בצורה מספקת בתקופת הנשיאים אובמה וטראמפ והקפדה עליו תסייע בשיפור היחסים בין המעצמות גם במאה ה-21.³² נדמה, שזהו עיקרון אסטרטגי חשוב לכל מדינה המבקשת לפעול בצורה מושכלת בעולם משתנה תדיר ובמיוחד בהקשר של מדינות בעלות יכולת גרעינית.

מהפכנותו של גורבצ'וב תורגמה גם למושגי מדיניות חדשים בביטחון לאומי שהותוו בהקשר הגרעיני והפכו לאבני יסוד במדיניות הרוסית. החשוב ביותר לענייננו הוא מושג "המספיקות הנדרשת" (יש המתרגמים מספיקות סבירה reasonable sufficiency)³³. מושג מדיניות זה עוצב בידי גורבצ'וב כמענה למגבלות הכלכליות של ברית-המועצות שכאמור קרסה תחת הנטל הכלכלי של המאבק בארצות-הברית במסגרת מלחמת הכוכבים. על-פי מושג זה, ברית-המועצות תתמודד עם יריבותיה שבראשן ארצות-הברית במגרש האסטרטגי בהתאם ליכולותיה ולא תנסה לגבור עליה. כך לדוגמה, במקום להמשיך ולפתח נשק התקפי למול הפרויקטים האמריקניים ברית-המועצות תפתח אמצעים לסיכולם. מתוך מושג זה גם התעצבה הבנה באשר לגודל הסד"כ הנדרש לרוסיה. גודלו של הכוח הצבאי שתחזיק רוסיה יהיה גדול במידה שתאפשר הגנה מפני התערבות חיצונית במשברים אזוריים אך לא כדי לחולל מהפיכות במדינות אחרות או להציל "לקוחות" שאין להם כוח להגן על עצמם כפי שקרה באפגניסטאן. רוחו של מושג המדיניות של המספיקות הנדרשת היה זה שקבע בראשית הדרך את מידת ההתערבות הרוסית בסוריה: הפעלה מצומצמת של כוח

³² להעמקה ראו Robert Legvold, *Return to Cold War*, (Cambridge: Polity Press, 2016). ניתן אף לטעון שהיחסים ההדדיים בין המעצמות במלחמה הקרה וכיום בין הודו ופקיסטן (שתי מדינות בעלות יכולת גרעינית) יכולות להוות מודל למערכת יחסים אפשרית בין ישראל לאיראן באם זו תגיע ליכולת גרעינית בעתיד.

³³ אדמסקי, **ההתערבות**, עמ' 16-17; שני מושגי מדיניות נוספים שהתוו את רצונה של ברית-המועצות לעצור את מירוץ החימוש ולעמוד על כך שהיקף הנשק האסטרטגי יקטן אך ימשיך להיות שווה ובכך יהפוך למעשה לגורם מאזן. הראשון, יציבות אסטרטגית (strategic stability) שפירושו הדדיות בין סוגי הנשק השונים והכמויות שלהם. המושג השני, הגנה מגנתית (defensive defense) הוא מושג משלים לפיו שני הצדדים יפעלו כדי לשמור על איזון במובן של הפעלת הנשק הגרעיני ושלאף אחד מן הצדדים לא יהיה בעל יכולת לפתוח במתקפה חזיתית רחבה על יריבו. ראו: Legvold, "The Revolution in Soviet Foreign Policy", pp 82-91. ערך, שם. כרך ב' עמ' 256, 291-292.

מהאוור וחפוש אחר כוחות מקומיים שאפשר לחבור ולהדריך אותם לאופרציה של הפעלה ללא "רגליים על הקרקע" (boots on the ground).³⁴

על אף שגורבצ'וב אינו זוכה לכבוד רב ברוסיה ונחשב למנהיג כושל שאחראי להתמוטטותה של ברית-המועצות, תפיסת הביטחון הלאומי של רוסיה שפורסמה לאחר עלייתו של פוטין לנשיאות בשנת 2000 משמרת את גישתו של גורבצ'וב לחשיבות המרכיבים השונים של הביטחון הלאומי. כאמור, רוסיה רואה עצמה כמעצמה בעולם רב-קוטבי (multipolar international system) וכוללת רכיבים כלכליים מדיניים ואף חברתיים לצד אלו הצבאיים.³⁵ מנגד, במסמך המגדיר את מדיניות החוץ הרוסית כפי שאושרה לאחרונה ב-2016 לא מוזכרת התלות ההדדית ביחסים בין המעצמות והאינטרסים המעצבים את מדיניות החוץ מופיעים לפי הפירוט הבא: הגנה על המדינה ומשטרה; השפעה על חו"ל הקרוב (כלומר מדינות ברית-המועצות לשעבר); קידום החזון של רוסיה כמעצמה; מדיניות אי התערבות [חיצונית] בענייניה הפנימיים של רוסיה; שיתוף פעולה פוליטי וכלכלי במעמד של שותפה שוות זכויות למעצמות אחרות.³⁶

הדיון על שילוב רכיבים נוספים לצד הרכיב הצבאי לא נותר רק ברמה הקונספטואלית של החשיבה על הביטחון הלאומי ומדיניות החוץ ומצאה את דרכה גם אל התפיסות הצבאיות בנוגע לאופן בו יש לנהל את מלחמות הדור החדש במה שכוונה בטעות "דוקטרינת גרסימוב". בשנת 2013 פרסם הרמטכ"ל הרוסי הגנרל ולרי גרסימוב מאמר ובו הגיב על רעיונות פוליטיים שביקשו להקטין את חשיבותו של המאמץ הצבאי ביישום מדיניות הביטחון הלאומי. גרסימוב טען שעל אף שחשיבותם של האמצעים הלא צבאיים יכולה להיות גדולה פי ארבעה מאמצעים צבאיים ביישוב סכסוכים בין מדינות, תפקידו של הצבא לספק את הביטחון אינו פוחת אלא גדל ויחד איתו גדלות הדרישות מהכוח הצבאי.³⁷ דבריו של הרמטכ"ל עוררו גל של כתיבה על

³⁴ שרה פיינברג וויקטור אייכנברג, "תפיסת המלחמה החדשה במבחן: הצבא הרוסי בסוריה", **עדכן אסטרטגי**, מס' 20, גיליון 2, יולי 2017, עמ' 25-36; אדמסקי, **ההתערבות**, עמ' 18-19.

³⁵ **National Security Concept of the Russian Federation** (Approved by presidential Decree January 10, 2000). https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6BZ29/content/id/589768

³⁶ Rand Institute, **Russian Views of the International Order**, (Santa Monica: RAND, 2017) pp. 7-22 **Foreign Policy Concept of the Russian Federation** (November 2016), https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6BZ29/content/id/2542248?p_p_id=101_INSTANCE_CptICk6BZ29&_101_INSTANCE_CptICk6BZ29_languageId=en_GB

³⁷ מאמרו של גרסימוב נשען על כתיבה של שני קצינים צבאיים, קולונל סרגיי צ'קינב ולוטננט גנרל סרגיי בוגדנוב, שתיארו את אופייה המשתנה של המלחמה משנות האלפיים; Ofer Friedman, "On the 'Gerasimov Doctrine' Why the West Fails to Beat Russia to the Punch", **Prism** 8 No.2. p.106.

הפרשנות החדשה שלכאורה מדגישה את חיוניותם של ההיבטים הלא צבאיים אך למעשה עיון מעמיק בדברים מעלה כי אין מדובר בדוקטרינה אלא התבוננות מפוכחת על התפתחויות באופי המלחמה בעידן הנוכחי. יתרה מכך, טענותיו של גרסימוב בדבר השתנות אופי המלחמה - לקנה מידה קטן יותר, בו מתרחש היתוך של הגנה והתקפה וטשטוש ההבחנה בין פעולות צבאיות הנעשות ברמה הטקטית, המערכתית (אופרטיבית) והאסטרטגית הדורשים שימוש רחב יותר בפו"ש רשתי ובשיתוף פעולה בין ארגוני, אינן שונות מהאופן בו נתפסת הלחימה החדשה גם במערב כיום.³⁸ ראו לדוגמה את הגדרת התפקיד האסטרטגי והאופרטיבי של הצבא האמריקני בספר הצק"ח האמריקני שפורסם לאחרונה (ינואר 2021) הקובע שאופרציה צבאית יכולה להיות על המנעד שבין "מעורבות צבאית בשיתוף פעולה ביטחוני ועד מבצעים רחבי היקף במלחמה. בין אם בפעילות כנגד טרור בפעילות תגובה למשבר או במבצע מוגבל, הרתעת יריב או אויב מנקיטת פעולה לא רצויה או הכרעת אויב משותף במבצע קרקעי נרחב". התרחבות הממדים בהם נערכת המלחמה מופיעים אף הם בתו"ל האמריקני המגדיר סביבות מבצעיות בממדים הפיזיים של אוויר יבשה, ים, חלל וסייבר לצד מרחבי מידע המקבצים אינדיבידואלים, ארגונים ומערכות האוספים ומעבדים מידע וכן את הספקטרום האלקטרומגנטי ואת מגוון השחקנים הפעיל במרחבים אלו הכולל יריבים, אויבים, ידידים ושחקנים ניטרליים.³⁹

סיכום

מיצובה מחדש של רוסיה כמעצמה גלובלית וככוח מתווך ומאזן (balanced) הוא אחד מהיעדים שהתווה הנשיא פוטין ליחסי החוץ של רוסיה.⁴⁰ להתערבות הרוסית בסוריה קדמו כאמור תמיכה רוסית באסד באמצעות הטלת וטו (יחד עם סין) על שורת החלטות של מועצת הביטחון נגד המדיניות הסורית ב-2012 ומעורבות רוסית חזקה בהסכם לפירוק הנשק הכימי בסוריה שמנע למעשה תקיפה אמריקנית בספטמבר 2013.⁴¹ הפעולה הרוסית בסוריה הותוותה על-פי עיקרון המספיקות הנדרשת ובהתאם לתו"ל שהתעצב במלחמות הצ'צ'ניות: תקיפה מאסיבית מן האוויר

³⁸ Friedman. Ibid. p.107; אדמסקי **ההתערבות**, עמ' 23-27.

³⁹ Department of Army **FM 3-96**, Washington DC, 19 January 2021 #2-1 p.35-36. https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN31505-FM_3-96-000-WEB-1.pdf. Headquarters,

⁴⁰ Friedman. Ibid. p.110; את פעולותיה של רוסיה בונצואלה ניתן גם לראות על רקע רצון זה ⁴¹ יש לציין עם זאת, שהרוסים טענו שהם מפציצים מטרות של המדינה האיסלמית אך למעשה פגעו בכוחות מורדים (שחלקם נתמכו בידי ארצות-הברית) וטורקיה. זיסר, **סוריה במלחמה**, עמ' 198, 202; אמיר ברעם, "מלחמת האזרחים בסוריה – הלקחים המערכתיים והטקטיים", **מערכות** (אוקטובר 2020), עמ' 4-5.

המביאה להרס רב באזורים העירוניים והכפריים ובמקביל שיקום יכולות צבאיות הכוללות פיקוד ושליטה (פ"ש) והכשרת המפקדים של הצבא הסורי. לצד המאמץ הצבאי נקטה רוסיה גם במהלכים מדיניים ובמאמצים "אזרחיים". רוסיה יזמה שיחות מדיניות באסטנה ובסוצ'י ב-2017 והקימה מנגנוני פיוס בסוריה וכך מיצבה עצמה כשחקן מרכזי המוביל ליציבות בין-לאומית.⁴² הרוסים מסייעים במימון ושיקום הצבא הסורי, משלמים משכורות ומספקים אמל"ח מתוך רצון להגן על האינטרס הרוסי ליצור שקט שיאפשר את תחילת עבודות השיקום בסוריה.⁴³ רוסיה מקווה שכאשר יתחילו עבודות השיקום יינתן מימון בין-לאומי לכך אותו ירוויחו חברות רוסיות שיבצעו את הפרויקטים רבי ההיקף הנדרשים לשיקום תשתיות במדינה. במקביל ליחסיה עם סוריה, רוסיה ממשיכה לפתח את יחסיה עם מדינות ערב נוספות. ב-2017 נחתם הסכם עם מצרים שלפיו רוסיה תבנה כור גרעיני למצרים וייבנה אזור תעשייה בשותפות מצרית רוסית בסיני,⁴⁴ וב-2020 ניסתה להתערב במאבקים בלוב. רוסיה מבקשת אם כן לחזק עוד את מעמדה הבין-לאומי בעקבות הצלחותיה בסוריה. במרס 2019 נאם גרסימוב בכנס ההגנה השנתי של האקדמיה הרוסית למדעים. בנאומו הדגיש את מידת המקצועיות, הניסיון המבצעי ורמת האימון של הצבא הרוסי בעקבות ההתערבות בסוריה וציין כי כחלק מן הלקחים לפעולה בסוריה על הרוסים לפתח יכולת התערבות שתוכל ליישם "אסטרטגיה של פעולה מוגבלת שמטרתה השגת יעדים הקשורים בהגנה ובקידום של אינטרסים לאומיים מחוץ לטריטוריה הרוסית". כלומר ליצור כוח ניידות גבוהה המבוסס על אחת הפורמציות של הצבא בעל יכולת לתרום במידה הרבה ביותר להשגת היעדים של הביטחון הלאומי הרוסי.⁴⁵

חזרתו של הדב הרוסי למזרח התיכון משרתת את השיקולים הגאואסטרטגיים שהתעצבו לאורך ההיסטוריה של רוסיה. שימור הטריטוריה, הרחבת מעגלי ההשפעה והגנה על האינטרסים במרחב הגלובלי מנחים את מדיניות החוץ הרוסית מזה עידן

⁴² ענת בן חיים ורוב גייסט פינפולד, "התהליך המדיני לפתרון המלחמה בסוריה: עלה תאנה למימוש אינטרסים, או הנחת היסודות למדינה הסורית העתידית?" **עדכן אסטרטגי**, מס' 21, גיליון 4, ינואר 2019, עמ' 27-38.

⁴³ דניאל ראקוב, "רוסיה כאתגר לבטחונה הלאומי של ישראל – נמר של ניר?" **במת מדיניות** INSS, מס' 23 גיליון 3 יולי 2020; איל ברלוביץ, "מלחמת האזרחים בסוריה במבט רחב", **מערכות** (אוקטובר 2020), עמ' 55. לפי ברלוביץ התרומה העיקרית הרוסית למלחמה בסוריה הייתה שינוי תפיסת המערכה מכיתור כיבוש וטיהור לכיתור התשה ועקירה. מהלך מדיני נוסף היה הקמתו של מנגנון תיאום בין ישראל לרוסיה בסתיו 2015 שמטרתו תיאום פעולות במרחב האווירי בין ישראל ורוסיה.

⁴⁴ רוסיה משמרת יחסים עם כל השחקנים במזרח התיכון כחלק ממדיניות החוץ שלה צבי מגן, **רוסיה במזרח התיכון**, עמ' 27-38; הסכם נוסף אפשר לרוסים לעשות שימוש במערכות האוויריות ובמרחב האווירי המצרי. ראו: David Kirpatrick, "In Snub to U.S., Russia and Egypt Move Toward Deal on Air Bases", **NY Times**, 30.11.2017 <https://www.nytimes.com/2017/11/30/world/middleeast/russia-egypt-air-bases.html>

⁴⁵ Friedman, *Ibid.* pp 107-109.

ועידנים. תפיסת הביטחון הלאומי הרוסית כפי שעוצבה מאז אמצע שנות השמונים אימצה תפיסה הוליסטית המכילה בתוכה רכיבים כלכליים ומדיניים לצד הכרה בחשיבות המאמץ הצבאי ומותאמת לתרבות האסטרטגית הרוסית. בחירתו של הנשיא פוטין לפעול בסוריה על-פי עיקרון המספיקות הנדרשת התגלתה כהצלחה. באמצעות פעולתה בסוריה מצליחה רוסיה להקרין עוצמה ולמצב את עצמה כגורם מתווך ומאזן הפועל בעולם רב קוטבי. יתכן שהצהרתו של גרסימוב על החידוש התאורטי העומד מאחורי ההתערבות הרוסית בסוריה והאופן בו הוא מרמז על האפשרות שרוסיה תקים לשם כך כוח התערבות רוסי נייד לצד מאמציו של פוטין למצב את רוסיה כמעצמה גלובלית בעולם רב קוטבי עלולים להוביל להתערבות הדב הרוסי במקומות נוספים במזרח התיכון או על פני הגלובוס בעתיד לבוא.

תודתי לסא"ל (מיל) דניאל ראקוב על הערותיו למאמר זה.